

UDK: 808.62/.61"18"

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 12/1986

Dragutin Raguž

Zavod za jezik IFF, Zagreb

IDEJE O JEZIČNOM JEDINSTVU HRVATA I SRBA
U 19. ST. I DANAS

U ovome prilogu autor govori o kontinuitetu nastojanja oko jezičnoga jedinstva Srba i Hrvata od ilirskoga pokreta do danas te o različitim motivima i uvjetovanostima te ideje pa onda i o različitim odnosima prema jeziku i jezičnome naslijeđu.

Dvije su stvari obuhvaćene naslovom ove teme: 1. odnos Hrvata i Srba na jezičnome planu, pitanje dakle njihove jezične veze, i 2. kontinuitet toga pitanja od 19. st. do danas, dakle njegova idejna utemeljenost (naravno, i lingvistička).

Razmatranje tih pitanja tako postavljenih odmah nameće i po koju napomenu, prigovor ili komentar. Najprije: zašto samo odnos Hrvata i Srba kad su tim pitanjem danas obuhvaćeni i neki drugi? Tu su još i Crnogorci i Muslimani; bili su tu još, u ilirskim koncepcijama, i Slovenci i Bugari. I jedan i drugi prigovor je slab. Jedni su otpadali, drugi se pojavljivali, a Hrvati su i Srbi u tome pitanju konstanta. A ni u slučaju Muslimana i Crnogoraca nije riječ zapravo o novim sudionicima, sa strane, nije dakle riječ o proširivanju pitanja jezičnoga jedinstva i na druge, nove sudionike. To su isti sudionici, ali s novim licem, s novim predstavnicima i ništa više. A da su se pojavili upravo ti novi pojedinci, sudionici, da su iskočili na povijesnoj sceni, upravo je dokaz da ti osnovni partneri, Hrvati i Srbi, nisu bili dovoljno ni jaki ni zreli za pothvat koji su planirali, da za to konačno nisu ni bili kompetentni.

O kakvu je jezičnome jedinstvu riječ? Činjenica je da je pitanje jezičnoga jedinstva na dnevnome redu već 150 godina. Da je ono tako dugo aktualno, pokazuje dvoje: da s njima nešto nije u redu i da ga zapravo i nema (nema barem u onakvu obliku u kakvu se želi) te da za nj postoje neki jaki razlozi, krupni motivi.

O kontinuitetu pokušaja ostvarivanja jezičnoga jedinstva svjedoči sve od bečkog dogovora do novosadskoga, a i do danas, ali i novosadski dogovor i kasniji razni događaji, izjave i mnoge afere, svjedoče također da toga jedinstva zapravo nema, pa upravo izgleda paradoksalno da o jezičnome jedinstvu kao činjenici govore najviše oni koji stalno ističu potrebu raznih jezičnih dogovora, ujednačavanja itd.

I motive težnjā za jezičnim jedinstvom i razloge neuspjeha različita stupnja mnogih pokušaja do danas treba tražiti izvan jezika. Tu bi se svakako bolje snašao recimo historičar bilo političke bilo kulturne povijesti nego lingvist. Ali kako je o jeziku riječ, kako da to lingvist prepusti drugome, kako da se naime i sam time ne bavi?!

U okviru političke povijesti, povijesti političkih ideologija, i pitanja jezika dolazi na red, osobito u zajednicama kakva je jugoslavenska. S toga će gledišta jezik i jezična politika biti dio političke slike, političkoga i ideološkoga mozaika; promatrat ćemo ga kao zasebnu cjelinu, u kontinuitetu, ali s političkom podlogom, onako kako se promatra slika na platnu, ili na staklu, na drvu i sl., dakle kao nerazdruživu cjelinu, kao dva elementa istoga, s tim da nas zanima slika kao djelo, a ne kao predmet za prodaju ili skladištenje. Zapravo zanimat će nas koliko je podloga odredila kvalitetu i konture slike, i obratno: koliko je slika (nanos, jezik) modificirala podlogu (ako ima i toga, a čini se da u našem slučaju ima, pa i podosta, rekao bih i previše).

S toga će gledišta ideloška i politička podloga imati također mozaičan izgled, pa onda ne treba očekivati neku konzistentnu predodžbu političke i ideološke podloge. Naravno, to će pomalo smetati političaru i povjesničaru, kao što će i lingvistu smetati nekonzistentna predodžba jezične povijesti s gledišta toga povjesničara i političara. Pitanje je zapravo samo u tome koliko su te predodžbe, lingvisti i historičara, podudarne, a koliko ne. I naravno: u čemu. Pa dalje: zašto? Odgovor bi se zapravo morao sam nametnuti, ako se sve dobro dijagnostičara. Ali taj odgovor spada također u dijagnozu, ali ne više u lingvističku, nego recimo u sociološku, kulturološku, pa i političku.

Normalno bi onda bilo očekivati da se u skladu s tim odgovorom, s tom dijagnozom nameće i rješenje. Rješenje koje za jezik pronade lingvist nije konačna i vrhovna riječ, to znamo iz iskustva. Ali onda treba reći zašto nije. Jer bilo tko da predloži drugačije rješenje, protiv dijagnoze, odgovoran je za sudbinu jezika i za sve aspekte kulture toga jezika i na tome jeziku, a ujedno onda radi neznalački ili po principu šok-terapije. Ona često daje rezultata, ali ni šok-terapija se ne daje bez oslonca na dijagnozu. A pogotovu se ne može prihvatiti kao stalno rješenje.

O kakvu se jezičnome jedinstvu radi (ili o kakvim jezičnim jedinstvima), i u 19. st. i danas, najbolje će se pokazati ako se usporede programi i koncepcije ilirizma s jedne strane i djelovanje V. Karadžića s druge, zatim ako se ocrta i ono što se poklopilo u tim programima i ono po čemu su se razlikovali, dakle i ono u čemu se nisu složili oko toga jezičnoga jedinstva. A upravo taj drugi dio, ta razlika, osobito je važna za aktualnost ideja o jezičnome jedinstvu i danas, dakle i za razumijevanje toga pitanja koje nas prati do danas. Jer da tih razlika nije bilo, pitanje bi bilo davno apsolvirano i ne bi se javljalo i iznova aktualiziralo. Bilo bi zanimljivo samo kao historijska ili kulturna činjenica. Kao što je historijska i kulturna činjenica da su kajkavci prihvatili štokavštinu, ali nitko danas ne govori ponovno o potrebi jezičnoga zajedništva kajkavaca i štokavaca Hrvata. To je gotova stvar.

Ne zanemarujući ogroman udio ideja ilirizma u jezičnome zajedništvu (i ne samo jezičnome) kakvo je postignuto posebno pri kraju 19. st., od čega je do danas ostalo veoma mnogo, čini mi se zanimljivim najprije spomenuti onaj dio ilirskih ideja i programa koji je propao, posebno naravno u odnosu na drugu stranu, koja je stupala u zajedništvo, dakle V. Karadžića.

Osnovne su činjenice iz tih programa i ideja i jedne i druge strane svima koji se tim pitanjem bave dobro poznate pa ih ne treba ovdje posebno izdvajati (pobrajati) ni razmatrati. Ukratko, za ilirizam na jezičnome planu (kao i na političkome) bila je to južnoslavenska i hrvatska orijentacija, koja se sretno uokvirivala ilirskim imenom i time isticala jedinstvo narodnih zajednica koje je to ime trebalo obuhvatiti. (Druga je stvar što je to ime bilo ukorijenjeno u hrvatskoj kulturnoj svijesti i što

je to ime uvijek shvaćeno u susjeda kao nešto hrvatsko, pa stoga u vrijeme narodnih buđenja to nije nailazilo na odjek u najbližih hrvatskih susjeda.) A Karadžićev je program bio srpski, ili bolje svesrpski, što se naravno uklapalo u Gajev ilirski. Zato je ono nekoliko srpskih i hrvatskih predstavnika u Beču lako postiglo dogovor o općenitim stvarima (ali često se prešućuje da je na tom dogovoru bilo i Slovenaca). Deklarativno i općenito lako su se dogovorili, ali čitav posao na jezičnome planu i sva diskusija pokazivali su desetljećima svu razliku i u motivima i u htijenjima.

Ilirske su ideje splašnjavale; otpala je brzo južnoslavenska dimenzija, ali ostala je (buduća) jugoslavenska (iako ne i na jezičnome planu — primjer slovenskoga jezika), a osobito ona Hammovim rječnikom središnjobalkanska, dakle srpsko-hrvatska komponenta. Nju su učvršćivali mnogi motivi i razlozi, izmiješanosti tih naroda i konfesija, političke pozicije i osobito »učene« teorije o dvoimenome narodu. U tome kontekstu izbor ijekavske štokavštine posve je razumljiv. Ali sve što je slijedilo u ta dva naroda nametalo je rasprave i čuđenja tome ijekavskome štokavskome. Nakon svega jednoimeni je narod (Hrvati) sačuvao tu ijekavštinu do danas, dok je drugoimeni (Srbi) nije nikad prihvatio, ali samo u državnome smislu¹, dok je u narodnome smislu ostao dvostruk (Srbi u Srbiji ekavci, ostali ijekavci). Takav je slučaj naravno lako razumjeti.

I ilirizam s Lj. Gajem i V. Karadžić imali su posla da tako kažemo s narodom, operirali su s pojmom naroda. Ilirci su mislili dalje od samoga hrvatskoga naroda, a V. Karadžić dalje od Srbije. Ali Ilirci su mislili na državu koju bi taj narod trebao stvoriti, dok je Karadžić imao već nešto države (ako se dopusti takva formulacija) i imao već posla s njom, ali ona njemu nije bila u središtu njegovih preokupacija. On je mislio na narod; mislio je na sve Srbe. Srbi i Srbija kao mlada država, koja dobiva svoje konture i koja se bori za svoj legitimitet imali su hitnijega posla — trebalo je misliti na državu i na narod u njoj; nije im padalo na pamet, nisu imali kada misliti na narod u Karadžićevim okvirima. A takav Karadžić, narodnjak i svenarodnjak, posve se uklapao u ilirske koncepcije te stoga nije čudo što su ilirci prihvatili Karaždićevu ijekavštinu, jer Hrvati su imali i svoju ijekavštinu.

Ali u pozicijama iliraca i V. Karaždića ima jedna bitna razlika koja će odrediti, obilježiti njihovo zajedničko naslijeđe: Karaždić je Srbe postavio pred dilemu: jezik narodne priče i pjesme, narodni jezik dakle, ili onaj periferni jezik, slabo razumljiv i neuređen. Radikalna se promjena u Karadžićevu slučaju ipak zbila na historijskoj razini, po okomici: on niječe sve, a nudi nešto gotovo, jednostavno, kao savršen recept za mlado srpsko društvo. I kako se tome oduprijeti u tek oslobođenoj Srbiji, u tome novome društvu koje sebe stavlja na ispit povijesti: treba se pokazati sposobnim da vodi državu, da stvara nov kulturni i društveni život kakav je potreban suvremenoj državi.

Prema tome slučaju, hrvatski, ilirski slučaj bitno je drugačiji. Jezična se smjena u Hrvata nije zbila na historijskoj osi, po okomici, nego je promjena u premještanju okomice, s jedne, kajkavske strane, i modifikaciji te iste osnove (pretpreporodna književnost kao najneposredniji i najbliži oslonac, a u daljoj perspektivi sva hrvatska književnost). Jer uopće nije moglo biti govora o opoziciji prošlost—sadašnjost,

¹ Tek danas, u najnovije vrijeme, ima glasova i za ijekavštinu u Srbiji (v. npr. *Politiku* br. 338 od 15. veljače 1986 — koja izvještava o jezičnoj politici što će se primjenjivati u emisijama beogradske televizije, a jedan je od principa te politike i tolerancija ijekavskoga izgovora »koji je i danas svojstven mnogim srpskim piscima i znatnom delu srpskog naroda«).

odnosno o dilemi da li prošlost ili ne. Ta ilirski je pokret sve upravo i gradio na prošlosti, pa sve što je bilo u kulturno-historijskom naslijeđu dobro je došlo i dobro služilo kao potencijal u borbi za nacionalno oslobođenje u okviru A.-U. Naravno da je folklorni element bio također dio toga naslijeđa. A kako je folklor bio u modi, upravo je odigrao odlučnu ulogu u približavanju i na kulturnom i na jezičnom planu. Stoga i dan-danas, pri bilo kakvu inzistiranju na ujednačivanju u jeziku, dolaze do izražaja iste folklorne pobude. Ali one danas ne izgledaju više moderno. Naravno, tamo gdje je folklorni, narodni jezik mjera svega i uzor, bilo u kulturnom, bilo u lingvističkom smislu, stvar izgleda drugačije.

Ilirci i hrvatska kulturna javnost bili su pred dilemom: ovo tu ili ono tamo dolje, da bi se postigla što jača uzajamnost, što čvršće jedinstvo, najprije svega hrvatskoga naroda i kulture, a onda i jedinstvo s drugim južnim Slavenima, osobito s onima koji su se nalazili pod A.-U. Osnovica književnoga jezika bila je samo u pitanju, i to po principu što jače, veće reprezentativnosti i u službi političke i kulturne bitke. U V. Karaždića nije bila u pitanju samo osnovica, nego jezik iz temelja. Sve što je dolazilo u obzir u ilirskome slučaju bilo je u neku ruku »naše«, dok za V. Karaždića tu nema dileme; on je tu isključiv: samo je jedno »naše« — narodno (tj. njegovo).

To je tipičan romantički tip shvaćanja jezika i naroda pa od časa kada taj narodni jezik postaje književni civilizacijski jezik V. Karaždić postaje simbol uskrse srpske prošlosti, i u njemu se, u njegovoj pojavi i djelovanju, ona očitovala po svim zakonitostima stvaranja i transpozicija mita.

Ipak u ilirskome, hrvatskome slučaju imamo (načelno) jedan bitan zajednički element sa srpskim, Karaždićevim slučajem: preko jezičnoga jedinstva svih Hrvata dolazi se do jezičnoga zajedništva sa Srbima. Ali takvo je jezično zajedništvo imalo krupan nedostatak: nije imalo uporišta države. I da je bilo samo to, još bi to zajedništvo imalo neku priliku. Tek je djelomice taj jezik dobio kasnije državnu dimenziju. V. Karaždić i Srbija bili su razapeti između države i naroda, dok ilirci nisu imali te dileme — sve su karte bačene na ideju o kulturnome i narodnome jedinstvu. I tu su se sporazumjeli s Karaždićem. Jezično jedinstvo u srpskome je slučaju bilo dodatan faktor o kojemu mlada srpska država nije mogla dovoljno voditi računa. To je tek kasnije došlo na red, nakon konsolidacije i srpske države i srpskoga društva i njegove kulture i književnosti, te je u tome kontekstu, povijesnome, Karaždić izrastao sve više i više kao istaknuti povijesni medaš. Srpskoj je obnovljenoj državi 19. st. jezik bio nužan civilizacijski instrument kao bilo kojoj drugoj organiziranoj društvenoj zajednici, ali on nije bio bitan u stvaranju te države. Postao je tek bitan u stvaranju svijesti o svojoj prošlosti.

U hrvatskoj je političkoj borbi jezik bio snažno sredstvo političke borbe, element stvaranja zajedničke političke svijesti i kako je zajednička politička svijest prelazila okvire samoga hrvatskoga naroda, i svijest je jezična prelazila te okvire. U tome je smislu zapravo bila prednost što nije bilo državnih granica koje bi odredile opseg ilirskome jeziku 19. st., što je, kako vidimo, bio slučaj sa Srbijom, odnosno sa Srbima, kojima je država s jedne strane bila zapreka zapravo stvaranju općega jedinstvenoga jezika za sve Srbe. Jer da su kojim slučajem Hrvati imali kakvu takvu državu, pitanje je bi li ilirci uspjeli stvoriti ono što su stvorili. Mislim da ne bi.

Ilirci i Lj. Gaj učinili su korak o kakvu je V. Karadžić mogao samo sanjati: prevladali su npr. jaz kajkavski-štokavski, a njemu nije uspjelo da prevlada jaz ijekavski-ekavski, da naime Srbi prihvate njegovo rješenje.

U Hrvata naime jezik i jezično pitanje prethode državi. Ideja o jezičnome jedinstvu svih Hrvata bila je i naddržavna i protudržavna i mimodržavna u vrijeme A.-U.

Kraj 19. st. na jezičnome je planu bio ona točka u kojoj su se sreli i presjekli programi ilirizma i V. Karadžića, koordinatna točka, i svako dalje kretanje narušavalo je taj koordinatni sustav, barem djelomice, kako god promatrali pitanje jezika, bilo politički, bilo jezično-povijesno.

Jasno, sve je ovo simplificiran prikaz odnosa i stanja; detalji su mnogo složeniji, ali oni bi samo dopunili ovu sliku, osnovnu skicu.

Karadžićeve modifikacije npr. *đevojka* — *djevojka* ili rekonstitucija etimološkoga *h* imalo je istu funkciju, bilo je istoga ranga kao i ilirsko rogato jat: ti su elementi imali okupljačku, integracijsku ulogu, a svako dalje raspravljanje u okviru hrvatske jezične zajednice u 19. st. o množinskim padežima (o njihovim nastavcima), o popratnome glasu i znaku uz vokalno *r* imalo je drugu dimenziju: uspostavljanje ravnoteže s povijesnim naslijeđem i ravnoteže u tome povijesnome naslijeđu, traženje zajedničkoga nazivnika na povijesnoj osi. Karadžićev pandan tim hrvatskim raspravama i nedoumicama uvijek je narod, narodni jezik, provjerljiv u narodnim tekstovima i u samoj Karadžićevoj glavi. Zato je svako inzistiranje na tim pitanjima među Hrvatima s Karadžićevih pozicija izgledalo deplasirano, a za njegove sljedbenike kao nekakvo čeprkanje po prošlosti. V. Karadžić je mnoge dileme rješavao jednostavno i na jedini moguć način u njegovu slučaju: evo vam naroda, tako on govori, i šta se tu treba mudrovati. Naravno, što je to narod, koji narod i što narodno — to je odredio Karadžić.

Takav recept hrvatskoj strani, ilircima, nije mnogo koristio. Jer: koji narod? A drugo: trebalo je hrvatski jezik, raznolik, osoviti, integrirati, dovesti u vezu s tim narodom. A integrirajući jezik, integrirao se i narod.

Dakle u pitanjima naroda, koji je za ilirce i politički i jezično označen, a za V. Karadžića u prvome redu jezično, sloga je brzo postignuta. Međutim pitanje uređenja toga jezika pokazivala su bitne razlike i izazivala sukobe, jezičnoga karaktera najprije, a onda preko njega i političkoga, međunacionalnoga (polemike V. Karadžić — A. Starčević — B. Šulek itd.). Koliko god je zaslugom V. Jagića kao velikoga autoriteta², a konačno T. Maretića³ okončana borba sa samim ilircima za fizionomiju hrvatskoga jezika, to jest kada je prihvaćena Karadžićeva »narodna« jezična misao da tako kažemo, takav je jezični mir trajao ipak relativno kratko, samo u vrijeme pripremanja i čekanja dugo željenoga trenutka — stvaranja zajedničke države, Jugoslavije. Već u vrijeme očitosti da se taj trenutak približava, osjećajući što će se zbiti, dolazi do Škerlićevih zamisli o konačnoj unifikaciji jezika 1913. godine⁴. Trebalo je za novu državu na pomolu pripremiti jezični teren. Idejno: ilirska taktika; materijalno: ekavština, srpski državni oblik zajedničkoga jezika.

² O tome vidi u: Lj. Jonke, *Borbe oko književnog oblika imeničkoga genitiva množine u 19. st.*, u knjizi *Književni jezik u teoriji i praksi*, drugo izd., 1965.

³ Od njegove *Gramatike iz 1899.* konačno je Karadžićev tip jezika služben i u Hrvata.

⁴ Vidi Lj. Jonke, *Razvoj književnog jezika u 20. st.*, Jezik 1/1968—69.

Kao logičan produžetak političkoga programa ilirizma došlo je do realizacije ideje jugoslavenstva, do stvaranja Jugoslavije (iako naravno ne samo zaslugom iliraca, ili bolje: ilirskih stjedbenika).

Tako je osnovna ilirska ideja o političkome jedinstvu konačno ostvarena. Ali svejedno se u slučaju Skerličevih prijedloga o potpunome jezičnom ujedinjenju nije našao kompromis. Ono što je Srbija propustila učiniti u 19. st., odbijajući Karadžićevu ijekavštinu, nastoji se od 1914. u zajedničkoj državi nadoknaditi. Očito je već 1914. kasno, a da o kasnijim pokušajima i ne govorimo. Zašto? Zbog barem ova dva razloga: 1. Hrvati su, odnosno ilirci učinili maksimalan korak prihvaćajući ijekavštinu V. Karadžića koja je rubna u hrvatskome narodu, ali koja u opoziciji prema srpskoj ekavštini postaje hrvatski obilježena, pa koju nisu ni mogli ni htjeti napustiti upravo zbog 2. razloga: ideja za jezično ujedinjenje, ili bolje: integraciju u ovome slučaju, sada dolazi s pozicija srpske države, odnosno srpskoga državnoga jezika, koji bi htio postati opći. Tome se može pribrojiti i treći, vrlo važan inače, ali po mome sudu u tom času manje odlučan (taj će razlog biti očit kasnije): svijest o tome da je Maretić napravio prevelik korak, neopravdan, prihvaćajući do kraja Karadžićev model jezika, folklorni tip jezika, a zanemarujući sve u hrvatskoj jezičnoj prošlosti što odudara od toga folklornoga. I taj znak nacionalne zasebnosti, ijekavštinu, čuvali su nasuprot srpskoj ekavštini. Pogotovo što bi sad prihvaćanje ekavštine, nakon ijekavštine doista bio nezreo postupak čitave jedne kulture. Jer zrelost se jedne kulture mjeri i dugovječnošću njezinih dostignuća, njihovom stabilnošću. Svemu je tome naravno pripomoglo što su ideje o dvoime-nom narodu već splasnule, iako je i dalje bilo onih koji su bili zaneseni potpunim jedinstvom. Da je kojim slučajem Skerlić predložio Srbima ijekavštinu, a ne Hrvatima ekavštinu, dakle ono što je već uzalud predlagao V. Karadžić i što je bilo u skladu s ilirskim htijenjima i rješenjima, mislim da to više ne bi bila dilema Hrvata, nego samo Srba, odnosno Srbije. On Hrvate stavlja pred dilemu, a nju su oni riješili već u 19. st. Umjesto da Srbe, koji tu dilemu nisu uspjeli riješiti u 19. st., nanovo dovede u istu dilemu. Ali to Skerlić nije mogao predložiti kad je nastupao s pozicija državnoga srpstva; s pozicija narodnoga srpstva ilirci su lako prihvatili Karadžićevu ijekavštinu. Stoga je A. Vaillant djelomice ispravno primijetio da su Hrvati »bili spremni prihvatiti jezik V. Karadžića, ali ne i jezik Beograda«⁵. Ali ta ijekavština nije shvaćena samo kao Karadžićeva, srpska, nego i kao hrvatska, jer u zaključcima bečkoga sastanka 1850. kaže se da je »najbolje primiti južno narječje da bude književno«, među ostalim razlozima, i zato »što je sva stara dubrovačka književnost u njemu pisana« i »što najviše književnika i istočnoga i zapadnoga vjerozakona već tako piše«⁶.

Ali da nije bilo posvemašnjega prihvaćanja svega što je predlagao i propisivao Karadžićev sljedbenik T. Maretić svojom Gramatikom, pokazuje jasno termin vukovac u hrvatskoj lingvističkoj terminologiji. Upravo otpori⁷ tome, iako spori i tihi, nisu nikada nestali, nego su se pojačavali, isto onako kako su se i u srpskoj jezičnoj kulturi malo pomalo javljali i nefolklorni elementi jezika. A za to je hrvatska kultura imala više historijskoga opravdanja. I stoga tim otporima ne valja pridavati

⁵ *La formation de la langue littéraire serbo-croate*, Revue des études slaves, br. 28/1951, str. 91.

⁶ Citirano prema: Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, str. 279.

⁷ O tome vidi u knjizi Z. Vinca, u poglavlju *Polemike oko raznolikih shvaćanja o književnom jeziku*, str. 577.

politička obilježja, iako je istina da se oni mogu pojačavati ako ima i tih političkih motiva, ako se naime jezični i politički motivi jasno ne odvoje. Da je i toga bilo, mislim da to ne treba isticati, a to i nije predmet ovoga rada. Ali problem je kako pokazati, kada se i dalje pojavljuju ti politički motivi, da oni nisu više nikako legitimni, odnosno kada su legitimni, a kada nisu. Pogotovu stoga što dobrim dijelom to što je jezično postignuto imamo zahvaliti upravo ideologizaciji toga pitanja u 19. st. Naravno, bitna je razlika što se jezik ideologizirao kao problem pod tuđinskom vlašću, pa ako su u zajedničkoj državi, onda to načelno više ne bi trebalo ideologizirati, nego prepustiti lingvistima sva jezična pitanja. Ali mi znademo dobro da je toga ideologiziranja bilo od prvih dana zajedničkoga života u zajedničkoj državi i da to i u novoj Jugoslaviji do danas traje. Zašto traje, to nije problem lingvиста, ali lingvist treba da vidi jezik u tom ideološkom kontekstu. Kao što ni u 19. st. jezik nisu ideologizirali lingvisti, barem na hrvatskoj strani, ali su se tome priključili.

Ali ono što nije išlo ponudom za unifikaciju 1913. išlo je spontano poslije rata, nakon stvaranja Jugoslavije 1918. Mnogi su hrvatski pisci, i to najistaknutiji, imali svoj ekavski period. Koliko god to izgledalo i onda, a i danas, mnogima nenormalnim, takav je slučaj imao svoju logiku: ona državnost koja je bila u težnji, kao ideal koji je nedostajao jeziku, bila je eto tu — ostvario se ilirski ideal radi kojega, za koji je ilirstvo pripremlilo jezik, učinilo sve što je bilo u njegovoj moći. I s tom državom je zapravo bilo normalno identificirati se, a osobito je to razumljivo za već istaknute članove jugoslavenske predratne orijentacije (Andrić, Ujević, Krleža). I umjesto da ta država i one nezagrijane zagrije za taj ideal, ona je propustila zadržati i one zagrijane. Zašto su se oni svi osim Andrića brzo vratili tamo gdje su i bili, to nije predmet jezičnih istraživanja: ukratko radilo se o gubitku osjećaja identifikacije s tom državom, odnosno bilo je drugih elemenata oko kojih su se formirali osjećaji identiteta koji su bili jači, razložniji. A što je Andrić ostao ekavac, i to je sasvim razumljivo: bio je u službi te države, njezin predstavnik, i to diplomatski, pa dakle nije moglo biti govora o nestanku osjećaja identifikacije.

I naravno, dokle god postoji Jugoslavija, a ona evo traje i transformira se od 1918. do danas, ovaj korak prema jezičnome jedinstvu, koji je bio motiviran različito u 19. st., stalno se želi dovršiti. I trajno se jedni pitaju: zašto?, a drugi: zašto ne? Jedni žele očuvati individualnost, zasebnost, drugi žele dokrajčiti započeti proces. Zašto žele jedni jedno, drugi drugo, po prilici je jasno, općenito, ali povijest odnosa pokazala bi mnoštvo detalja koji bi i tu općenitu sliku upotpunili pa možda djelomice i korigirali.

Pitanja jezika čini se da su Hrvati ispekli u političkoj borbi protiv A.-U. i tako ušli u 20. st. posve nacionalno svjesni, kao formirana nacija. I svaki pokušaj da se to raspline u bilo čemu nije priman prijateljski. Uvijek sa sumnjom. S jezikom Hrvata i Srba pod kraj 19. st. učinjeno je maksimalno zajedništvo. Pa ako se taj period uzima kao ključan, onda je logično što slijede preispitivanja i ocjene dosega i rezultata.

S Karadžićeve pozicije i njegovih sljedbenika, naravno i hrvatskih »vukovaca«, gdje je sve jasno, jednostavno, zadano u »narodnom jeziku«, sve je trasirano, s uvijek istim osloncem, pa se trasa samo korigira prema tome osloncu. Ali u hrvatskome slučaju, koji je kulturno-historijski i jezično-povijesno određen, oslonac je samo ta kulturno-jezična historija, a oslonac je i tronarječnost, pa je nužna upućenost na neki viši naddijalektalni nadnarodni jezik, pa samo onoliko i onako kako

postajemo svjesni tih historijskih tokova i vrijednosti, tako se i određujemo prema jeziku. Dakle tu je sudbina jezika neizvjesna, nesigurna, upravo onako kako je to i sam život i čovjeka i ljudske zajednice. Ali gdje se planira i jezik poput proizvodnje recimo žita ili tovnih teladi, stvari izgledaju jasno drugačije. I onda se tu teško snalaziti.

Ali, u svaki period političke krize kasnije u Jugoslaviji umiješana su i pitanja u vezi s jezikom. Svaki pritisak (bilo koje orijentacije) ujedno je pritisak i na jezik. Koliko god je taj jezik bio snažno sredstvo ideološke borbe za okupljanje svih Hrvata u nekoj budućoj kulturnoj i državnoj zajednici, toliko on ostaje i dalje oružje za postizanje jedinstva, ali koliko god je to bilo normalno dok smo se oslobadali, toliko je barem isto čudno zašto se i dalje inzistira na tome kada smo se oslobodili. I ako je zasebnost kao skup kulturno-historijskih obilježja legitimna u svim drugim sferama, zašto nije i u jeziku? Jer upravo po toj zasebnosti i postoji federalni sistem, ona je u nj ugrađena. Pa ako je među drugim elementima bitan taj federalizam, osnovni, bitan kao velika tekovina nove Jugoslavije (a federalizam na nekom višem ili dubljem nivou znači i neko jedinstvo), onda zanemarivanje toga federalnoga elementa jezika znači i negiranje (jednim dijelom) federalnoga ustrojstva države, i to zato što je jezik od ilirskoga doba (hrvatskoga preporoda) nosio u sebi velik dio hrvatske nacionalne svijesti.

Jer taj jezični element nacionalne svijesti, koji je vodio državi, pripremao je, koji je bio njezin konstitutivni element, kad se zatre, u hrvatskoj se nacionalnoj svijesti doživljava i kao gubitak identiteta, i nacionalnoga i državnoga. I o tome uvijek svaka politika mora voditi računa. Naravno da je u tome neobično važan i naziv jezika. I pri formuliranju jezične politike i jezične tolerancije treba imati u vidu da treba tolerirati, dakle poštivati, podnositi razlike, zasebnosti, drugoga. Ali dokle god nekome smeta zasebnost, onda tu nema govora o toleranciji. A u okviru te raznolikosti i različitosti i nazivi jezika, hrvatski, srpski, ili kako drugačije, također moraju imati mjesta. Treba im dopustiti slobodu, neka ih zove kako tko hoće, bilo u govoru, bilo u pismu. I u osobnoj upotrebi i u javnoj, kolektivnoj. Naravno da ti jezici, ti standardni jezici, ono što svi iskustveno znamo kao srpski ili kao hrvatski, imaju i svoje centre, svoj kulturni prostor.

Zbog snažne ideološke obilježenosti jezika, a zbog nastavka života mnogih ideologija koje su upravljale jezikom, nužno već svaki potez, svaki događaj koji se tiče općega jezika ima svoje ideološko objašnjenje, pa i onda kada se na ideologiju ni mislilo nije. Naravno, i svaki ideološki manevar u jugoslavenskom prostoru, posebno u hrvatskome, zadire i u jezik. Događaji u posljednjoj godini dana rječito to pokazuju.

Činjenica međutim jest da se više ni u kakvoj formi, otvoreno, javno, više ne propovijeda jezično jedinstvo, ni u skladu s iluzijama iz Beča, ni u skladu sa Skerličevim idejama, ni prema modelu 1929. godine, a ni prema modelu Novoga Sada. Svi su svjesni razlika, svi to priznaju, međutim ne slažu se svi o statusu tih razlika, o imenu tih razlika, ni o njihovoj autonomiji. Ali onima kojima smetaju te razlike i koji bi ih rado možda dokinuli nije izgleda jasno (rekao bih: nemaju sluha za toleranciju) da tamo gdje se govori o razlikama ima nekoga zajedništva, ima nešto isto, ali na drugoj razini, a tamo gdje se govori o sličnostima, da se tamo radi o različitome, o drugome. Ako se uspoređuje njemački i hrvatski, govorit će se o sličnostima, ali kad se govori o srpskome i hrvatskome, govorit će se samo o razlikama, jer bi govor o sličnostima bio veoma slabo zanimljiv, gotovo djetinjast. Već je usporedba hrvat-

skoga i slovenskoga npr. drugačija — tamo bi se moglo govoriti i o sličnostima i o razlikama i da i jedno i drugo bude još uvijek i zanimljivo i ozbiljno, mada mi se čini da bih još uvijek prije pristupio takvoj usporedbi tražeći razlike prije nego sličnosti.

Kad je riječ o razlikama i njihovu statusu, naravno političkome i pravnome, izgleda da je to slično po prilici političkim odnosima federacija — republika. Loše je što se politička situacija preslikava na jezik, jednako loše kao i kad se svaki događaj u lingvistici o standardnome jeziku tumači samo politički. Loše je naime to što se jezik tretira samo kao politički problem, kao sredstvo dnevnoga, političkoga života. A jezik je i više i dublje od toga: kulturno pitanje, životno pitanje, sam život. Otuda povjerenje lingvista u velike, prave pisce i onda kada su političari da će reći pravu riječ o jeziku (npr. Krleža, da ne spominjem druge). Mislim da takvo povjerenje ne mogu uvijek imati književnici, stvaraoci u lingvistu. Jer lingvisti nisu stvaraoci — samo zato. Jasno: sam status književnika ili članstvo u društvu književnika ne osigurava povjerenje u književnika-činovnika.

Trenutno je s jezikom u društvenom, političkom, ideološkom smislu podosta toga nejasno. U kulturnome, stvaralačkome smislu mislim da je nejasno kao i uvijek — to je problem pisca i svakoga onoga koji misli i koji mora sebe izražavati. Tu razjašnjenje u onome prvome smislu neće ništa pridonijeti, to je barem jasno. A u ovome političkome i ideološkom može biti ovako ili onako, ili kako drugačije, i to nas se tiče samo kao političke, društvene jedinice. A to nije malo — to i ne mislim. Ali onda je to problem društvene razine problema, jednako kao i pitanje samoupravljanja, prava glasa, pitanje cijena, gradskoga prijevoza itd. Ali i dnevna politika, društvena ideologija mislim da bi trebala voditi računa o kulturnoj i povijesnoj dimenziji jezika, na kojoj i inzistira svaki stvaralački pokušaj. I ne vidim zašto o ne bi trebalo biti u skladu i s dnevnim politikom i društvenom ideologijom.

RÉSUMÉ

LES IDÉES SUR L'UNITÉ LINGUISTIQUE DES CROATES ET DES SERBES AU XIX SIÈCLE ET AUJOURD'HUI

L'unité linguistique des Croates et des Serbes est un thème constant depuis le début du mouvement illyrique jusqu'à nos jours. Les circonstances culturelles et politiques au XIX étaient bien différentes chez les Croates par rapport à celles chez les Serbes, mais les buts des uns comme des autres étaient pourtant les mêmes. Tous les efforts d'effectuer cette unité ont approché les uns aux autres, linguistiquement comme politiquement, mais une unité désirée n'avait pas et n'a toujours pas lieu. Ces tendances sont toujours présentes, malgré une situation culturelle et politique bien différente de celle du XIX siècle. L'auteur souligne surtout cette tradition culturelle et linguistique qui détermine une physionomie différente de la langue standardisée chez les Croates.